ROCZNIKI PSYCHOLOGICZNE / ANNALS OF PSYCHOLOGY
2015, XVIII, 1, 41-50

MARIUSZ ZIĘBA
Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej
Wydział Zamiejscowy w Poznaniu
Instytut Psychologii

NADZIEJA I TON AFEKTYWNY NARRACJI A WZROST POTRAUMATYCZNY OSÓB, KTÓRE UTRACIŁY SPRAWNOŚĆ RUCHOWĄ

Artykuł prezentuje wyniki badania 50 osób, które na skutek wypadku utraciły sprawność ruchową. Analiza treści przeprowadzonych z nimi wywiadów narracyjnych wskazuje na to, że pozytywny ton afektywny opowiadań o wypadku i jego wpływie na życie jednostki wiąże się z wyższym poziomem wzrostu potraumatycznego. Innymi czynnikami sprzyjającymi doświadczaniu wzrostu potraumatycznego okazały się nadzieja na sukces i nadzieja podstawowa, a także obecność w treści narracji motywu sprawczości.

Słowa kluczowe: narracje, nadzieja, wzrost potraumatyczny.

WPROWADZENIE

Narracje są jedną z podstawowych form przekazu wiedzy o świecie i jej strukturalizacji (Bruner, 1991; Trzebiński, 2002). Umożliwiają one porządkowa-

---

Adres do korespondencji: MARIUSZ ZIĘBA – Instytut Psychologii, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej. Wydział Zamiejscowy w Poznaniu, ul. gen. Tadeusza Kutrzeby 10, 61-719 Poznań; e-mail: mzieba@swps.edu.pl

Bardzo dziękuję osobom, które przyczyniły się do powstania artykułu, przede wszystkim mgr Karolinie Wysokińskiej za pomoc w prowadzeniu wywiadów z uczestnikami badania oraz dr. Wojciechowi Laskowskiemu za podjęcie się roli sędziego kompetentnego, a także anonimowym Recenzentom, których wnikliwe uwagi pomogły wyeliminować niektóre ze słabych stron pierwotnej wersji tekstu.

Przygotowanie artykułu zostało dofinansowane ze środków budżetowych na naukę w latach 2010-2013 w ramach projektu badawczego N N106 281739.

nie i łączenie w subiektywnie spójne ciągi pojedynczych zdarzeń z życia własnego i innych osób (McAdams, 1993, 2013). Narracyjna strukturalizacja doświadczenia odgrywa szczególnie istotną rolę w sytuacjach poważnych wyzwań i zmian życiowych, które wymagają przeformułowania dotychczasowego myślenia (McAdams, 2013; Neimeyer, 2006; Sommer, Baumeister i Stillman, 2012).

Narracja jest reprezentacją poznawczą, zbudowaną z informacji wyselekcjonowanych spośród wielu potencjalnie dostępnych uwadze danych. Można powiedzieć, że ludzie „czytają" rzeczywistość w specyficzny dla siebie sposób. Narracje na temat poszczególnych wydarzeń i rozdziałów życia konstruowane przez różnych ludzi charakteryzują się pewnymi typowymi dla nich cechami, takimi jak ton afektywny, sekwencja zmian emocjonalnych (kontaminacji lub wybawienia) czy też obecność motywu sprawczości lub wspólnotowości (McAdams, 1993, 2013).

Charakterystyczny dla osoby ton afektywny narracji tworzy się we wczesnym dzieciństwie (McAdams, 1993). Dziecko, które w okresie pierwszych lat swojego życia doświadcza opieki i zaspokojenia swoich podstawowych potrzeb, przede wszystkim bezpieczeństwa, rozwija w sobie cnotę nadziei (Erikson, 1964). Tak powstająca nadzieja przyjmuje formę fundamentalnych przekonań o sensowności i przychylności świata (Trzebiński i Zięba, 2004). Według McAdamsa (1993) ukształtowane w dzieciństwie przekonania czy też postawy wobec świata, poziom zaufania do niego i poczucie bezpieczeństwa, choć początkowo niezwerbalizowane i nieuświadamiane, wpływają na narracyjną formę ujmowania doświadczeń w ciągu całego życia człowieka. Ludzie, którzy rozwinęli w sobie nadzieję, konstruują narracje na temat własnego życia charakteryzujące się obecnością pozytywnego afektu. W odniesieniu do aktualnych wydarzeń pozytywny ton afektywny narracji wiąże z oczekiwaniem pozytywnego zakończenia historii, która jest w toku; w przypadku zaś opowiadania o wydarzeniach z przeszłości – z poszukiwaniem pozytywnych konsekwencji nawet tych najtrudniejszych, negatywnych doświadczeń. Ton afektywny narracji wiąże się z satysfakcją z życia oraz psychologicznym dobrostanem (McAdams, Reynolds, Lewis, Patten i Bowman, 2001).

Sprawczość i wspólnotowość to dwa główne wymiary ludzkiej egzystencji (Bakan, 1966), a zdaniem McAdamsa (1985) – dwie modalności ujawniające się we wszystkich narracjach, w których ludzie opisują swoje doświadczenia. Sprawczość wiąże się z dążeniem do indywiduacji i separacji poprzez realizację własnych celów, osiągnięć, dominacji i samorozwoju, a wspólnotowość z dążeniem do integracji z innymi poprzez troskę o nich, pogłębianiem relacji z innymi ludźmi i współpracy, koncentracją na innych, intymnością i afiliacją.

Prowadzone od połowy lat 90. badania zjawiska wzrostu potraumatycznego koncentrują się na długofalowych rozwojowych zmianach osobowości będących rezultatem procesu adaptacji do pewnej szczególnej klasy wydarzeń życiowych, określanych niekiedy jako wstrząsowe (*seismic events*). Są to wydarzenia traumatyczne, związane z poczuciem zagrożenia życia lub zdrowia, ale również różnego rodzaju ważne dla jednostki epizody, podważające dotychczasowe sposoby myślenia o sobie i świecie. Przykładem takiego wydarzenia może być wypadek, którego następstwem jest trwała utrata zdolności poruszania się. Wyniki wielu badań wskazują na to, że proces radzenia sobie z doświadczeniem wydarzenia traumatycznego może prowadzić do wzrostu osobowego w takich obszarach, jak zwiększenie poczucia osobistej siły, pogłębienie relacji z ludźmi i rozwój duchowy (Calhoun i Tedeschi, 2006; Linley i Joseph, 2004).

Wśród właściwości indywidualnych sprzyjających doświadczaniu wzrostu potraumatycznego szczególnie ważną rolę odgrywa nadzieja i optymizm (Tennem i Affleck, 1998), a także nadzieja podstawowa (Trzebiński i Zięba, 2013; Zięba, Czarnecka-van Luijken i Wawrzyniak, 2010). Pals i McAdams (2004) oraz Pals (2006) prezentują zaś wyniki badań wskazujących na to, że doświadczaniu wzrostu potraumatycznego sprzyja tendencja do konstruowania narracji charakteryzujących się pozytywnym tonem afektywnym zakończenia opowieści o wydarzeniu i jego konsekwencjach. Z badań wynika, iż obecność w treści narracji motywów sprawczości i wspólnotowości wskazuje na tendencję do przyjmowania określonych postaw życiowych (McAdams, Hoffman, Mansfield i Day, 1996). Motyw sprawczości, przeważający w narracjach dotyczących ważnych dla człowieka wydarzeń z jego życia, wiąże się zwykle z wysokim poziomem motywacji skierowanych na działanie i osiągnięcia. Może to sprzyjać dostrzeganiu w procesie radzenia sobie z trudnymi wydarzeniami okazji do zwiększania poczucia osobistej siły, czyli jednego z głównych obszarów wzrostu potraumatycznego. Motyw wspólnotowości, który charakteryzuje ludzi o wysokim poziomie potrzeby tworzenia bliskich relacji z innymi, może wiązać się z innym czynnikiem wzrostu potraumatycznego, czyli pogłębianiem relacji z bliskimi.

Celem badania była weryfikacja empiryczna hipotezy, że pozytywny ton afektywny narracji oraz występowanie w ich strukturze motywów sprawczości i wspólnotowości pozytywnie wiążą się z poziomem wzrostu potraumatycznego.

METODA

W badaniu wzięły udział osoby, które w wyniku wypadku doznały uszkodzeń narządu ruchu, znajdujące się w trakcie rehabilitacji w szpitalu STOCER

w Konstancinie-Jeziorna. Zbadano 50 osób, w tym 10 kobiet i 40 mężczyzn, w wieku od 20 do 71 lat (M = 35,75; SD = 13,78). W badaniu uczestniczyli pacjenci, którzy przeżyli wypadek nie wcześniej, niż 6 miesięcy przed dniem badania (M = 84,30 miesięcy; SD = 79,79). Osoby te były kwalifikowane do udziału w badaniu przez psychologa pracującego w szpitalu, a przed przystąpieniem do badania informowane o jego celach, procedurze, spodziewanych korzyściach z uczestnictwa w badaniu, możliwości zrezygnowania z udziału w nim w dowolnym momencie bez podawania przyczyn oraz anonimowości.

Badanie przeprowadzono indywidualnie. Uczestników proszono o opowiedzenie o swoim wypadku i o tym, co się działo w ich życiu od tamtej pory aż do chwili obecnej. Osoba prowadząca wywiady była przeszkolona do przeprowadzania wywiadów zgodnie z podejściem narracyjnym, przy przyjęciu postawy słuchacza opowieści, której autorem jest osoba badana. Wypowiedzi były nagrywane, na co uzyskano pisemną zgodę uczestników badania. Następnie uczestnicy badania wypełniali krótką metryczkę oraz kwestionariusze:

– KNS do pomiaru nadziei na sukces, czyli przekonań o własnej sprawczości oraz posiadaniu umiejętności znajdowania rozwiązań (osiem pozycji diagnostycznych na skali 8-punktowej),

– BHI-12 mierzący poziom nadziei podstawowej – przekonania o sensowności i przychylności świata (dziewięć pozycji diagnostycznych na skali 5-punktowej),

– SZŻ (Skala Zmian Życiowych) służąca do pomiaru wzrostu potraumatycznego; składa się z 16 pozycji na skali 5-punktowej (od „zdecydowanie zmalało” do „zdecydowanie wzrosło”), w których osoba badana odpowiada na pytania o zmiany przekonań na temat samego siebie i świata zewnętrznego, będące skutkiem doświadczenia krytycznego lub traumatycznego zdarzenia.

Kwestionariusze te charakteryzują się satysfakcjonującą rzetelnością i trafnością (Łaguna, Trzebiński i Zięba, 2006; Trzebiński i Zięba, 2003; Zięba, Wawrzyniak i Świrkula, 2010).

W celu przygotowania wywiadów do analizy dokonano ich transkrypcji. Zastosowano uproszczony system transkrypcji danych, w ramach którego odzwierciedla się takie elementy wypowiedzi, jak pauzy, wzrosty i spadki intonacji, urywanie wypowiedzi, podniesienie głosu, przyspieszenie tempa mowy. Analiza przeprowadzona była niezależnie przez trzech sędziów kompetentnych: dwóch psychologów mających doświadczenie w interpretacji narracji oraz językoznawcę. Sędziowie mieli dostęp wyłącznie do transkrypcji wywiadów i nie znali żadnych informacji o osobach badanych (poza ogólną charakterystyką grupy) ani wyników uzyskanych w pomiarach kwestionariuszowych. Rezultatem oceny

było kodowanie poziomu występowania w narracjach następujących wskaźników: tonu afektywnego oraz obecności motywów sprawczości i wspólnotowości.

Ton afektywny

Ton afektywny narracji oceniany był na podstawie instrukcji opracowanej przez McAdamsa i współpracowników (2001) na skali 5-stopniowej, gdzie poszczególne stopnie oznaczają: 1 – skrajnie negatywne zakończenie, bardzo nieszczęśliwa historia; 2 – negatywne zakończenie, ogólnie nieszczęśliwa historia; 3 – niejednoznaczne lub neutralne zakończenie, ani szczęśliwa, ani nieszczęśliwa historia; 4 – pozytywne zakończenie, ogólnie szczęśliwa historia; 5 – skrajnie pozytywne zakończenie, bardzo szczęśliwa historia.

Motyw sprawczości

W badaniu zastosowaliśmy system kodowania nasilenia motywu sprawczości opracowany przez McAdamsa i opublikowany na stronie internetowej *Foley Center for the Study of Lives*. Zgodnie z tą metodą analiza polega na poszukiwaniu w treści narracji wypowiedzi odnoszących się do następujących wymiarów sprawczości:

– Samokontrola/wgląd – bohater narracji z powodzeniem realizuje ważne dla siebie cele, uzyskuje wgląd we własną tożsamość i kształtuje ją zgodnie ze swoimi wartościami;

– Status/zwycięstwo – bohater osiąga sukces w rywalizacji z innymi ludźmi, zaspokaja potrzebę szacunku ze strony innych;

– Osiągnięcia/odpowiedzialność – bohater osiąga znaczne sukcesy w realizacji zadań lub wykonywaniu ważnych obowiązków, radzi sobie z poważnymi wyzwaniami;

– Wzmocnienie – bohater ma poczucie własnej siły i znaczenia dzięki kontaktowi z kimś lub czymś silnym, ważnym i znaczącym (Bóg, natura, mentor).

Najwyższe możliwe nasilenie motywu sprawczości (4 punkty) określane jest w przypadku narracji, w której co najmniej raz pojawiają się treści odpowiadające każdej z czterech kategorii.

Motyw wspólnotowości

Sposób kodowania nasilenia motywu wspólnotowości jest identyczny, jak w przypadku motywu sprawczości. Wspólnotowość obejmuje cztery kategorie tematyczne:

– Miłość/przyjaźń – bohater narracji przeżywa miłość lub przyjaźń wobec innej osoby;

– Dialog – narracja dotyczy sytuacji, w której bohater prowadzi ważną dla łączącej go z kimś relacji rozmowę z tą osobą lub grupą osób;

– Wsparcie/troska – bohater narracji zapewnia opiekę i pomoc innej osobie, odczuwa potrzebę troski o kogoś;

– Jedność/wspólnota – bohater doświadcza poczucia jedności z grupą, społecznością lub całą ludzkością, np. dzięki uczestnictwu w rodzinnej uroczystości czy też w ważnym dla swojej społeczności spotkaniu.

Tabela 1
Statystyki opisowe zmiennych uwzględnionych w badaniu

	N	*M*	*SD*	*Minimum*	*Maksimum*
Ton afektywny	45	3,07	0,76	1,00	4,50
Motyw sprawczości	48	1,39	1,15	0,00	4,00
Motyw wspólnotowości	48	0,44	0,64	0,00	3,00
Nadzieja podstawowa (BHI-12)	50	30,78	5,36	17,00	45,00
Nadzieja na sukces (KNS)	50	51,72	8,85	29,00	64,00
Wzrost potraumatyczny (SZŻ)	50	62,04	9,55	43,00	88,00
Czas od wypadku (w miesiącach)	50	84,30	79,80	6,00	346,00

WYNIKI

W pierwszym etapie analizy wyników uzyskanych w badaniu dokonaliśmy analiz wskaźników wyodrębnionych w rezultacie kodowania narracji osób badanych, które ujęte zostały na skalach ilościowych, a także danych uzyskanych w pomiarze kwestionariuszowym.

W celu sprawdzenia istnienia związków między wskaźnikami narracyjnymi (ton afektywny, motywy sprawczości i wspólnotowości), przekonaniami (nadzieja podstawowa i nadzieja na sukces) oraz wzrostem potraumatycznym, przeprowadziliśmy analizy korelacji. Ze względu na to, iż rozkład wspólnotowości nie spełniał w badanej próbie założenia o normalności, dla par zmiennych, wśród których znajdowała się ta zmienna, wykonaliśmy analizę korelacji r_{ho} Spearmana. W pozostałych przypadkach przeprowadzona została analiza korelacji r Pearsona. Wyniki analiz zaprezentowaliśmy w Tabeli 2.

Tabela 2
Korelacje dla wzrostu potraumatycznego, narracyjności, tonu afektywnego, nasilenia motywów sprawczości i wspólnotowości, nadziei podstawowej, nadziei na sukces oraz czasu, jaki upłynął od wypadku

	1	2	3	4	5	6
1. Wzrost potraumatyczny	–					
2. Ton afektywny	0,43**	–				
3. Motyw sprawczości	0,46**	0,54***	–			
4. Motyw wspólnotowości	0,14	0,31*	0,28	–		
5. Nadzieja podstawowa	0,29*	0,24	0,33*	0,22	–	
6. Nadzieja na sukces	0,44***	0,30*	0,14	-0,16	0,14	–
7. Czas od wypadku	0,17	0,19	0,23	0,08	0,18	0,01

Uwaga. * korelacja jest istotna na poziomie $p < 0,05$ (dwustronnie); ** korelacja jest istotna na poziomie $p < 0,01$ (dwustronnie); *** korelacja jest istotna na poziomie $p < 0,001$ (dwustronnie).

W badanej próbie wzrost potraumatyczny koreluje pozytywnie z tonem afektywnym narracji, obecnością w narracjach motywu sprawczości, a także z nadzieją podstawową oraz nadzieją na sukces.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Wzrost potraumatyczny wiązał się w badanej próbie pozytywnie z nadzieją podstawową i nadzieją na sukces, co jest zgodne z wynikami uzyskanymi we wcześniejszych badaniach (Gum i Snyder, 2002; Trzebiński i Zięba, 2013).

Zgodnie z oczekiwaniami, ze wzrostem potraumatycznym wiąże się też pozytywny ton afektywny, obecny w treści narracji dotyczących wypadku i jego wpływu na dalsze życie osób, które w wyniku wypadku utraciły sprawność ruchową. Warto zauważyć, że za narracje charakteryzujące się pozytywnym tonem afektywnym mogły być uznane, przy przyjętej przez nas operacjonalizacji tego konstruktu, również opowieści o nieprzyjemnych zdarzeniach, które jednak dobrze się skończyły lub też przyniosły w rezultacie jakieś dobro – choćby zwiększenie samowiedzy czy też pogłębienie sensu życia. Wzrost potraumatyczny może być opisywany jako rezultat procesu rekonstrukcji doświadczenia, którym jest narracja o tym doświadczeniu i jego skutkach. Narracja ta przyjmuje formę „historii, która dobrze się skończyła”, przy czym tym dobrym zakończeniem nie

musi być zwiększenie dobrostanu czy też warunków życia, ale poczucie sensu życia (Pals i McAdams, 2004).

Wyższy poziom wzrostu potraumatycznego deklarowały osoby badane, których narracje częściej zawierały motyw sprawczości. Wbrew oczekiwaniom, podobnego związku nie stwierdzono w odniesieniu do motywu wspólnotowości. Interpretacja tych wyników powinna uwzględniać fakt, że w badanej grupie motyw wspólnotowości ujawniał się w narracjach stosunkowo rzadko i słabo. Warto postawić pytanie, z czego wynika taka różnica w nasileniu obydwu motywów, na ogół nie spotykana w badaniach. Być może sytuacja osób, które straciły w wyniku wypadku sprawność poruszania się, jest na tyle specyficzna, że najważniejsze potrzeby i motywacje związane są w tej grupie z obszarem sprawczości – rozwiązywania problemów, radzenia sobie w życiu, samodzielności, potwierdzania własnej wartości itd. Być może też w relacjach z innymi ludźmi osoby o ograniczonej sprawności poruszania częściej przyjmują rolę odbiorcy pomocy i wsparcia, niż odczuwają potrzebę otaczania innych opieką i troską, czyli wspólnotowość. Możliwe jest też jednak, że na nasilenie motywu sprawczości w narracjach wpływ miał kontekst prowadzonego badania, które odbywało się na terenie szpitala. Podczas rehabilitacji tematyka sprawczości, efektywności działania, pokonywania trudności i ograniczeń wydaje się szczególnie łatwo dostępna poznawczo. Niemniej jednak stwierdzony w badaniu pozytywny związek między poziomem sprawczości w treści narracji a poziomem wzrostu potraumatycznego wydaje się wskazywać na to, że aktywne, zorientowane na problem podejście do nowej, zmienionej w wyniku wypadku sytuacji życiowej może sprzyjać wzrostowi potraumatycznemu w przypadku osób, które w wyniku wypadku stały się niepełnosprawne. Wniosek ten w pewnym stopniu wspierany jest przez inny wynik uzyskany w badaniu, wskazujący na to, że silniejszym niż nadzieja podstawowa predyktorem wzrostu potraumatycznego była w badanej grupie nadzieja na sukces. W większości badań, prowadzonych w innego typu grupach, to nadzieja podstawowa była silniejszym niż nadzieja na sukces, a niekiedy jedynym istotnym predyktorem wzrostu potraumatycznego (Trzebiński i Zięba, 2004, 2013). Możliwe jest zatem, że szeroko rozumiana orientacja sprawcza pełni pozytywną rolę w procesie adaptacji potraumatycznej osób, które w wyniku wypadku stały się niepełnosprawne.

Ważnym ograniczeniem przyjętej w badaniu metody był sposób analizy zebranego materiału, który opierał się na subiektywnej ocenie znaczenia wypowiedzi osób badanych dokonywanej przez sędziów kompetentnych. Taka metoda zawsze podatna jest na błędy, pomimo zachowania właściwych standardów oceniania – niezależności sędziów w pierwszym etapie analizy, braku ich wiedzy na

temat wyników uzyskanych przez osoby badane w pomiarach kwestionariuszowych, dokładnej instrukcji i szkolenia.

Kolejnym ważnym ograniczeniem był korelacyjny schemat badawczy. Uzyskane wyniki można interpretować jedynie w kategoriach współzmienności analizowanych zmiennych. Nie wiadomo zatem, czy pozytywny ton afektywny opowiadania o wypadku i jego konsekwencjach, a także podkreślanie w treści narracji znaczenia sprawczości prowadzą do wzrostu potraumatycznego czy też są jego rezultatem.

LITERATURA CYTOWANA

Bakan, D. (1966). *The duality of human existence: Isolation and communion in Western man.* Boston: Beacon Press.

Bruner, J. S. (1991). The narrative construction of reality. *Critical Inquiry, 18*, 1-21.

Calhoun, L. G. i Tedeschi, R. G. (2006). The foundations of posttraumatic growth: An expended framework. W: L. G. Calhoun i R. G. Tedeshi (red.), *Handbook of posttraumatic growth: Research and practice* (s. 3-23). New York: Lawrence Erlbaum Associates.

Erikson, E. H. (1964). *Childhood and society* (wyd. 2). Oxford England: W. W. Norton.

Gum, A. i Snyder, C. R. (2002). Coping with terminal illness: The role of hopeful thinking. *Journal of Palliative Medicine, 5*(6), 883-894.

Linley, P. A. i Joseph, S. (2004). Positive change following the trauma and adversity: A review. *Journal of Traumatic Stress, 17*, 11-21.

Łaguna, M., Trzebiński, J. i Zięba, M. (2005). *Kwestionariusz Nadziei na Sukces.* Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.

McAdams, D. P. (1985). *Power, intimacy, and the life story: Personological inquiries into identity*. New York: Guilford Press.

McAdams, D. P. (1993). *The stories we live by: Personal myths and the making of the self.* New York, NY US: William Morrow & Co.

McAdams, D. P. (2013). How actors, agents, and authors find meaning in life. W: K. D. Markman, T. Proulx i M. J. Lindberg (red.), *The psychology of meaning* (s. 171-190). Washington, DC US: American Psychological Association.

McAdams, D. P., Hoffman, B. J., Mansfield, E. D. i Day, R. (1996). Themes of agency and communion in significant autobiographical scenes. *Journal of Personality, 64*, 339-378.

McAdams, D. P., Reynolds, J., Lewis, M., Patten, A. H. i Bowman, P. J. (2001). When bad things turn good and good things turn bad: Sequences of redemption and contamination in life narrative and their relation to psychosocial adaptation in midlife adults and in students. *Personality and Social Psychology Bulletin, 27*(4), 474-485.

Neimeyer, R. A. (2006). Re-storying loss: Fostering growth in the posttraumatic narrative. W: L. G. Calhoun i R. G. Tedeshi (red.), *Handbook of posttraumatic growth: Research and practice* (s. 68-80). New York: Lawrence Erlbaum Associates.

Pals, J. L. (2006). Narrative identity processing of difficult life experiences: Pathways of personality development and positive selftransformation in adulthood. *Journal of Personality, 74*, 1079-1110.

Pals, J. i McAdams, D. (2004). The transformed self: A narrative understanding of posttraumatic growth. *Psychological Inquiry, 15*(1), 65-69.

Sommer, K. L., Baumeister, R. F. i Stillman, T. F. (2012). The construction of meaning from life events: Empirical studies of personal narratives. W: P. P. Wong (red.), *The human quest for meaning: Theories, research, and applications* (wyd. 2) (s. 297-313). New York, NY US: Routledge/Taylor & Francis Group.

Tennem, H. i Affleck, G. (1998). Personality and transformation in face of adversity. W: R. G. Tedeshi, C. L. Park i L. G. Calhoun (red.), *Posttraumatic growth: Positive changes in aftermath of crisis* (s. 65-98). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Trzebiński, J. (2002). Narracyjne konstruowanie rzeczywistości. W: J. Trzebiński (red.), *Narracja jako sposób rozumienia świata* (s. 17-42). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Trzebiński, J. i Zięba, M. (2003). *Kwestionariusz Nadziei Podstawowej – BHI-12*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.

Trzebiński, J. i Zięba, M. (2004). Basic hope as a world-view: An outline of a concept. *Polish Psychological Bulletin, 2*, 171-182.

Trzebiński, J. i Zięba, M. (2013). Basic trust and posttraumatic growth in oncological patients. *Journal of Loss and Trauma, 18*(3), 195-209.

Zięba, M., Czarnecka-van Luijken i Wawrzyniak, M. (2010). Nadzieja podstawowa i wzrost potraumatyczny. *Studia Psychologiczne, 49*(1), 109-121.

Zięba, M., Wawrzyniak, M. i Świrkula, M. (2010). Skala Zmian Życiowych – narzędzie do pomiaru skutków krytycznych zdarzeń. *Psychologia Jakości Życia, 9*(1), 143-167.